

het publiek. Dat veranderde toen naar minder zachtzinnige middelen werd gegrepen, zoals de dreigementen om kippenvlees te vergiften en de aanval op personen die met dierproeven te maken hadden.

In de Epiloog, getiteld 'De Grote Crisis', maakt Verdonk de balans op. Daar word je als lid van de vegetarische beweging – en dat is Verdonk – niet optimistisch van. De crisis in de moderne verhouding tussen mens en dier, die zijn oorsprong heeft in de vroege negentiende eeuw en die in de late twintigste eeuw tot uitdrukking komt in ziektes en uitroeiing van enorme aantallen varkens, koeien en vogels, lijkt ingecalculeerd; de overheid draagt zelfs een deel van de kosten. De economische schaalvergroting in de productie van dieren heeft weliswaar gevoelens van onbehagen opgeroepen en het dierenwelzijn is op de politieke agenda geplaatst, maar de vegetarische beweging is in de praktijk te klein gebleken om de gevestigde belangen te doorbreken.

Verdonk verbergt zijn betrokkenheid – hij was verbonden aan de Stichting Varkens in Nood – niet; ze blijkt uit zijn terminologie en klinkt door in de laatste delen waar het perspectief van de historicus en dat van de betrokkene elkaar soms doorkruisen. Verdonk trapt hier in dezelfde val als feministische historici van de jaren tachtig, de val van het slachtofferperspectief, met in dit geval de 'niet-menselijke dieren' als slachtoffer. Belangrijker is echter dat Verdonk met *Het dierloze gerecht* een rijk menu presenteert, breed van opzet zowel in tijd als in thematiek. Zijn betrokkenheid, die in de latere delen soms tot onnodig partijkiezen leidt, legt in de eerdere delen de basis voor scherpe analyses van de verschillende vegetarische geleidingen. Vanzelfsprekend blijven bij zo'n brede opzet sommige aspecten van de beweging onderbelicht. Ook in dat opzicht – als inspiratiebron voor nieuw onderzoek – is *Het dierloze gerecht* een goudmijn.

Borger, Guus J., Breuker, Philippus en Jong, Hylkje de (eds.), *Van Groningen tot Zeeland. Geschiedenis van het cultuurhistorisch onderzoek naar het kustlandschap* (Obe Postma Rige 5; Hilversum: Verloren, 2010, 164 blz., ISBN 978 90 8704 164 9).

'Dichter fan it Fryske lân': dat was Obe Postma (1868-1963) vóór alles. Daarnaast was hij actief op velerlei andere terreinen waaronder wis- en natuurkunde, landbouwgeschiedenis en landschapsgeschiedenis. Zijn bekendste en tevens belangrijkste werk op dat laatste gebied vormt *De Friesche kleihoef* uit 1934. Sinds 2006 wijdt het Obe Postma Selskip (www.obepostma.nl) jaarlijks een studiedag aan de nalatenschap van Postma. In 2009 stond de dag in het teken van de geschiedenis van het landschapsonderzoek en had, afgaande op de redactionele inleiding op de sindsdien verschenen congresbundel, als doel in beeld te brengen wat er elders (in de Nederlandse kustregio's) in Postma's tijd aan onderzoek plaatsvond en wat 'de voedingsbodem voor die groeiende belangstelling voor de geschiedenis van mens en land' was.

Zes auteurs doen, met wisselend succes, een poging om deze vragen te beantwoorden. E. Knol benadrukt het belangrijke aandeel dat natuurwetenschappers aanvankelijk hadden in het Groninger landschapsonderzoek. M. Schroor kwijt zich het meest volledig van zijn opdracht: een 'historiogeografie' van Friesland in de periode 1850-1950. Naast natuurwetenschappers speelden in die provincie de beoefenaars van de geakunde of heemkunde een rol van enige betekenis. H. Lambooi beperkt zich tot een analyse van drie achtereenvolgende reconstructies van Hollands Noorderkwartier rond 1300, vervaardigd door respectievelijk G. de Vries Azn., A.A. Beekman en H. Schoorl. De grote betekenis van laatstgenoemde voor de reconstructie van de Kop van Noord-Holland en het westelijke Waddengebied wordt nog eens uit de doeken gedaan door J. Bremer. K. Leenders is de enige die een duidelijke fasering

in het landschapsonderzoek, in zijn geval van noordwestelijk Noord-Brabant, onderscheidt. De vroegste onderzoekers (tot 1880) van dat gebied baseerden zich vooral op bestaande literatuur en herkauwden die. Daarna (1880-1940) volgde een fase waarin oude kaarten en archiefbronnen centraal stonden. Na 1940 ging het landschap zelf een steeds grotere rol spelen. Het is een fasering die men elders kan vermoeden, maar die door geen van de andere auteurs wordt geëxpliciteerd. A. de Kraker tenslotte beperkt zich tot het zeer recente (de periode 1990-2010) en zelfs toekomstige landschapsonderzoek in het Deltagebied en de daar aanwezige onderzoeksinfrastructuur.

Daarmee is de lezer wel heel ver verwijderd geraakt van Postma en het kennelijke doel van de studiedag en deze bundel. Het is jammer dat vrijwel niemand een relatie legt tussen het onderzoek dat door Postma in Friesland, en door anderen in dezelfde periode elders werd verricht. Dat was soms ook onmogelijk omdat niet iedereen die gelijktijdigheid in de gaten hield. En de bij voorbaat door de redactie getrokken conclusie voldoet al evenmin: elke regio kent zijn eigenheid, maar 'de grote namen van vroegere onderzoekers die steeds terugkeren' zijn dezelfde: Acker Stratingh, Staringh (sic), Gerrit de Vries Azn., Lorié en Beekman. In elk geval in het exposé over Zeeland zal men al deze namen echter tevergeefs zoeken. Het per auteur geordende, nogal onevenwichtige, literatuuroverzicht maakt dat in een enkele oogopslag duidelijk. Die onevenwichtigheid geldt trouwens ook voor de illustraties die bovendien niet allemaal even functioneel zijn en soms door het beperkte formaat vrijwel onleesbaar.

Het onderzoek naar de geschiedenis van het Nederlandse cultuurlandschap heeft de afgelopen decennia een grote vlucht genomen. Centraal daarin stond de toepassing van de onderzoeksresultaten in de ruimtelijke ordening. En het is al vaker geconstateerd: het meer fundamentele onderzoek bleef daarbij sterk achter, terwijl de geschiedenis van het onderzoek

compleet onderbelicht bleef. Zo gezien komt deze bundel als geroepen, ook al biedt hij nog maar een eerste, zeer voorlopige en regionaal beperkte verkenning.

AAD P. DE KLERK, MIDDELBURG

Dorsman, L.J., Knegtmans, P.J. (eds.), **Over de grens. Internationale contacten aan Nederlandse universiteiten sedert 1876** (Universiteit en samenleving 5; Hilversum: Verloren, 2009, 174 blz., ISBN 978 90 8704 136 6).

Het grootste deel van deze bundel over de internationalisering van de Nederlandse universiteiten heb ik gelezen in het vliegtuig van Amsterdam naar Boston, waar ik een maand voor studieuze doeleinden zou verblijven. Zo gewoon zijn internationale contacten voor de medewerkers van de Nederlandse universiteiten nu eenmaal geworden. Volkomen terecht dat in de serie over de Nederlandse universiteitsgeschiedenis, die Dorsman en Knegtmans uitgeven, nu ook aan dit aspect van het academisch leven aandacht wordt besteed.

Universiteiten zijn ouder dan de nationale staat en waren dus al internationaal voordat het begrip betekenis kreeg. Ook in de vroegmoderne tijd, toen elke zichzelf respecterende territoriale staat een eigen universiteit kreeg, had een universiteit nog een ontegenzeggelijk internationaal karakter, al was het maar door het gebruik van het Latijn als voertaal in onderwijs en wetenschap. Pas in de tweede helft van de achttiende eeuw en in de negentiende eeuw kregen universiteiten de nationale oriëntatie die wij op een of andere manier nog steeds als normaal beschouwen – als de norm waarvan de meer recente internationalisering weer afwijkt. Er is dus alle reden om de tendens tot internationalisering van de laatste decennia wat te relativeren; zo nieuw is het allemaal niet.